

УДК 343.97:343.77

**ПОНЯТТЯ «ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ»: ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ**

Турлова Ю.А., к. ю. н.,  
докторант відділу проблем кримінального права,  
кримінології та судоустрою  
Інститут держави і права імені Володимира Михайловича Корецького  
Національної академії наук України,  
головний науковий співробітник відділу  
Науково-дослідний інститут  
Національної академії прокуратури України

Статтю присвячено характеристиці теоретико-методологічних підходів до визначення поняття «екологічні злочини». Проведене на основі аналізу наукових та нормативних джерел вивчення поняття «екологічні злочини» та визначення їх специфічних ознак дали можливість запропонувати авторську дефініцію екологічних злочинів.

**Ключові слова:** екологічні злочини, довкілля, навколишнє природне середовище, поняття.

Статья посвящена характеристике теоретико-методологических подходов к определению понятия «экологические преступления». Проведенное на основе анализа научных и нормативных источников изучения понятия «экологические преступления» и определение их специфических признаков позволили предложить авторскую дефиницию экологических преступлений.

**Ключевые слова:** экологические преступления, окружающая среда, окружающая природная среда, понятие.

**Turlova Ya.A. THE CONCEPT OF ECOLOGICAL CRIME: INTO THE DEFINITION**

The article handles the characteristics of the theoretical and methodological approach to determine the concept of ecological crime. The research of the ecological crime definition based upon the analysis of scientific and legal sources went on to determine the author's own definition of the environmental abuses.

**Key words:** environmental abuses, ecological crime, environment, definition.

**Актуальність статті.** Стрімкий розвиток цивілізації в останні десятиліття кидає всім державам світу потужні екологічні виклики.

Масштаби та зростання антропогенного навантаження на природне середовище зумовили визначити екологічну безпеку як найважливішу складову міжнародну та національну безпеку кожної держави. З метою захисту довкілля від екологічних посягань держава реалізує екологічну політику, визначає юридичну, у тому числі й кримінальну, відповідальність за порушення у цій сфері.

Серед важливих завдань, що варто визначити в цьому контексті, є визначення поняття «екологічні злочини», розв'язання якого надає можливості для повного і чіткого уявлення про дану категорію злочинів, побудови їх системи та розробки відповідних напрямів кримінально-правового захисту довкілля.

**Аналіз досліджень даної проблеми.** У вітчизняній та зарубіжній науковій парадигмі феномен екологічних злочинів став предметом аналізу у межах кримінального права та кримінології. Визначення природи, сутності, а відтак і його змісту, стали предметом зацікавленості значної кількості авторів (В.Ф. Баранівського, М.М. Бринчук, С.Б. Гавриша, А.А. Гарєєва, А.П. Гетьмана, М.І. Веревічевої, О.Л. Дубовик, Е.М. Жевлакова, Н.Р. Кобецької, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова, В.В. Петрова, О.М. Плешакова, Г.С. Поліщука, Н.Л. Романової, Ю.С. Шемшученка та ін.).

Разом із тим, враховуючи значний внесок вказаних учених, зрозуміло, що проблематика визначення поняття екологічних злочинів й

досі не позбавлена актуальності, а це, безумовно, свідчить про його багатоаспектний і складний характер.

Отже, **метою** цієї статті є формулювання дефініції поняття «екологічні злочини», визначення ряду загальних ознак і рис, що дозволить виділити дані злочини у відносно самостійну групу, для їх дослідження та систематизації.

**Основний зміст.** Екологічні злочини є складним і небезпечним явищем, що за своїми наслідками (безпосередніми та віддаленими) є однією з найбільш небезпечних категорій злочинів, адже їх сукупна шкода створює реальну загрозу біологічним основам існування людства. Як і будь-яке складне явище, екологічні злочини не мають єдиного, загальноприйнятого, універсального визначення. Для наукових джерел характерними є різні трактування терміну «екологічні злочини», що зумовлено методологічною різноманітністю підходів до їх розуміння.

Необхідною умовою правильного застосування терміну «екологічні злочини» є обов'язковість дефініції поняття, що цим терміном висловлюється. За висловлюванням А.В. Суперанської, визначення є логічним процесом (прийомом) пояснення поняття, а дефініція – самим результатом цього процесу [1, с. 17].

Як відомо, існує два основних підходу до формування наукового поняття: доктринальний, що базується на дослідженнях вчених і фахівців у певній галузі; офіційний, легальний, що ґрунтується на нормативних актах, міжнародних документах та інших джерелах, що мають юридичну силу.



Неоднозначності інтерпретації терміну «екологічні злочини» сприяє відсутність його законодавчого визначення. Так, базовий, системоутворюючий закон у сфері екологічного законодавства України, яким є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий ще 25 червня 1991 року, у статті 70 «Адміністративна та кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення і злочини» [2] лише згадує про існування екологічних злочинів, не визначаючи їх поняття. Кримінальне ж законодавство, а саме розділ VIII Особливої частини Кримінального кодексу, оперує поняттям «Злочини проти довкілля», теж без формулювання його дефініції.

Як засвідчує дослідження національного та зарубіжного кримінального законодавства, назва та розташування злочинів даної категорії у кримінальних кодексах – «справа смаку» законодавця.

Так, наприклад, підрозділ 26 Кримінального кодексу Російської Федерації «Екологічні злочини» є складовою розділу IX «Злочини проти громадської безпеки та громадського порядку». Так само називаються й розділ 28 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки, й розділ 11 Кримінального кодексу Республіки Казахстан, й розділ 31 Кримінального кодексу Республіки Туркменістан, й розділ 26 Кримінального кодексу Киргизької Республіки, й розділ IX Кримінального кодексу Республіки Молдова.

Розділ IX Кримінального кодексу Республіки Білорусь носить назву «Злочини проти екологічної безпеки та природного середовища», розділ 10 Кримінального кодексу Республіки Вірменія – «Злочини проти безпеки навколишнього середовища», розділ XXII Кримінального кодексу Республіки Польща – «Злочини проти навколишнього середовища», параграф 6 Кримінального кодексу КНР – «Злочини проти навколишнього середовища та природних ресурсів», розділ IV Кримінального кодексу Республіки Узбекистан називається «Злочини у сфері екології», а розділ XIV, що його утворює, – «Злочини у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування».

Розділ XXXVIII Кримінального кодексу Литовської Республіки – «Злочини та кримінальні проступки проти навколишнього середовища та здоров'я людини», розділ XI Кримінального кодексу Латвійської Республіки – «Злочинні діяння щодо навколишнього середовища».

Зазначені кодекси, як і Кримінальний кодекс України, не визначають злочини даної категорії. Виключення становить лише Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, розділ IX якого містить примітку, що визначає злочини проти екологічної безпеки та природного середовища як вчинені навмисно або з необережності суспільно небезпечні діяння, що завдали або можуть завдати шкоду землі, водам, надрам, лісам, тваринному та рослинному світу, атмосфері та іншим природним об'єктам, віднесеним до таких законодавством про охорону навколишнього середовища, незалежно від форм власності.

Наведене законодавче визначення має беззаперечні недоліки, адже, хоча розділ IX

КК Республіки Білорусь носить назву «Злочини проти екологічної безпеки та природного середовища», здатність екологічних злочинів заподіювати шкоду (або створювати таку загрозу) екологічній безпеці не відображена у їх дефініції. Як наслідок, не всі злочини, що розташовані у розділі IX, відповідають наведеному визначенню. Зокрема, приховування або умисне перекручення відомостей про забруднення навколишнього середовища (стаття 268) само по собі не завдає шкоди «землі, водам, надрам, лісам, тваринному та рослинному світу, атмосфері та іншим природним об'єктам», а відтак, відповідно до логіки білоруського законодавця, не має вважатись екологічним злочином. Разом з тим зазначена стаття міститься у розділі IX КК Республіки Білорусь.

Не дають чіткої відповіді на питання щодо розуміння сутності та визначення екологічних злочинів і міжнародно-правові документи.

Так, на IX Конгресі ООН з запобігання злочинності та поведження з правопорушниками відзначено, що злочини проти культурної спадщини, наприклад, крадіжка, контрабанда чи руйнування культурних цінностей, мають розглядатись у ширшому контексті екологічних злочинів (пункт 359). А на XI Конгресі ООН з запобігання злочинності та кримінального правосуддя, який відбувся у Бангкоку 18-25 квітня 2005 року з посиланням на рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, екологічні злочини віднесені до економічних злочинів і знаходяться поряд з обманом споживачів і податковими порушеннями [3, с. 103].

Заслужує на увагу в цьому контексті Модельний екологічний кодекс, що був прийнятий на двадцять сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (Постанова № 27-8 від 16 листопада 2006 року), який у статті 1 «Основні поняття» визначає відповідні терміни, зокрема «екологічна політика», «екологічний контроль», «екологічне нормування», «екологічна шкода» та ін.

На наш погляд, визначення термінів, що застосовуються у зазначеній сфері вітчизняного законодавства, мало б сприяти однаково тлумаченню правових норм. Наприклад, розділ VIII Особливої частини Кримінального кодексу оперує поняттям «Злочини проти довкілля», а розділ 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення – поняттям «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини». Зрозуміло, що розмежуванню складів аналогічних правопорушень у кримінальному та адміністративному законодавстві мало б сприяти чітке визначення понять у відповідних диспозиціях.

Крім того, уніфіковане застосування еколого-правової термінології відповідало б принципу системності кримінального права, що зокрема полягає у його інтегрованості в систему національного права, а, відтак, органічно пов'язане з іншими галузями вітчизняного законодавства.

Зазначене набуває особливої актуальності, якщо взяти до уваги бланкетний характер диспозицій кримінально-правових норм еко-

логічного характеру, адже відсилають вони до відповідних норм (а інколи й цілих інститутів) екологічного права.

Одним з можливих варіантів розв'язання зазначеної проблеми могло б бути прийняття Екологічного кодексу України, потреба у якому давно обговорювалась науковцями різних галузей права. Розробка проекту Екологічного кодексу України передбачена Основними напрямками державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затвердженими Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188, та Рекомендаціями парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні, схвалених Постановою Верховної Ради України від 20 лютого 2003 року № 565 р. На виконання зазначених вимог до Верховної Ради України було внесено проект Екологічного кодексу України, розроблений провідними фахівцями в галузі екологічного права: Шемшученком Ю.С., Малишевою Н.Р. і Гетьманом А.П. Одним із завдань Екологічного кодексу визначалось упорядкування застосування еколого-правової термінології.

Вбачається, що введення на рівні Екологічного кодексу єдиного терміну, що визначає відповідальність за екологічні посягання, сприяло б однаковому, заснованому на загальних принципах застосуванню норм як екологічного, так і кримінального законодавства. У даному випадку мова йде про введення єдиного об'єднуючого терміну в Екологічному кодексі, яким, на нашу думку, має стати «екологічні злочини».

Потреба у формулюванні зазначеної дефініції завбачує звернення до з'ясування семантичного значення предикату «екологічні» у терміні «екологічні злочини».

Сам термін «екологія» походить від грецьких слів *oikos* – житло, помешкання, місце перебування та *logos* – вчення, слово, та розуміється як наука про відносини живих організмів та спільнот, що ними утворюються, між собою та з навколишнім середовищем. Відтак, «екологічні» – це ті, що відносяться до взаємодії суспільства та природи.

Окремими авторами зазначений термін піддається критиці. Зокрема, В.К. Матвійчук прийшов до висновку, що назва «екологічні злочини» сформульована некоректно, адже екологічне – це позитивне, а злочин – це негативне, і за законами формальної логіки вони не можуть поєднуватися [4, с. 35].

З такою аргументацією важко погодитись, адже сучасне значення терміну «екологічний» має широке значення та відображає не тільки позитивні аспекти взаємодії суспільства та навколишнього природного середовища, але й такі, що мають негативний відтінок (наприклад, екологічна криза, екологічна катастрофа, екологічна проблема, екологічне лихо, екологічна небезпека, екологічне правопорушення).

Аналіз наукових джерел, присвячених проблемам еколого-правової термінології, дозволяє дійти висновку, що предикат «екологічний» означає «той, що відноситься

до навколишнього середовища» та відповідає англійському визначенню галузі «environmental law» – право навколишнього середовища.

В українській мові терміну «environment» відповідає термін «довкілля», що розуміється як простір, який оточує об'єкт (людину) та являє собою сукупність природних і антропогенних об'єктів та явищ (рельєф і поверхневі відклади, повітря, кліматичні явища, ґрунти, води, рослинний і тваринний світ), що взаємодіють з техногенними компонентами, створеними суспільством. Відтак, довкілля складається з навколишньої природи, значною мірою зміненою людством в процесі господарської діяльності, і матеріального світу, створеного людиною. Довкілля включає в себе як природне середовище, так і створене людиною середовище для її життя (урбанізовані території, агломерації). Природне середовище, у свою чергу, об'єднує як незайману, так і рукотворну природу (лісонасадження, парки, водосховища, ставки) [5, с. 611].

Термін «навколишнє середовище» найбільш адекватно визначає нове антропогенно-природне середовище, що утворилося в останні десятиліття внаслідок впливу науково-технічного прогресу. Концепція права навколишнього середовища є офіційною концепцією ООН, її органів і установ, зокрема Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). Вона прийнята європейським співтовариством і багатьма країнами світу (США, Канада, Велика Британія, Японія та ін.) [6, с. 11].

Близьким за змістом до поняття «навколишнє середовище» є поняття «навколишнє природне середовище». У вітчизняній правовій літературі В.К. Матвійчук обґрунтовується позиція щодо доцільності застосування терміну «злочини, що стосуються навколишнього природного середовища» [4, с. 387]. Зазначену пропозицію підтримує В.Ф. Баранівський [7].

На нашу думку, вживання терміну «екологічні злочини» (або ж злочини проти довкілля (навколишнього середовища)) є більш прийнятним з огляду на більш точне відображення об'єкту правової охорони та лаконічність. Це підтверджує й проведене вивчення зарубіжного законодавства у цій сфері.

Чому більшість фахівців використовує предикат «екологічні» пояснив О.С. Колбасов: «Фахівці, які вперто відстоюють назву галузі «право навколишнього середовища», настільки ж вперто називають предметом цієї галузі не навколосередовищні, а екологічні відносини» [8, с. 31].

У кримінально-правовій літературі поняття «екологічний злочин» починає застосовуватися лише з початку 80-х років як аналог поняття «злочин у сфері охорони природи». За останні роки помітні намагання науковців щодо визначення єдиних критеріїв і підходів до вирішення проблеми дефініції. Проте в цілому говорити про те, що ця проблема є розв'язаною, передчасно.

Не можна вважати досконалими визначення, що наведені в енциклопедіях. Так, автори юридичній енциклопедії визначають екологічні злочини як передбачені кримінальним



законом суспільно небезпечні винні діяння, що посягають на екологічну безпеку, тобто на об'єкти природи, раціональне використання та охорону яких забезпечують нормальні умови життєдіяльності людей і задоволення їхніх матеріальних потреб [9]. На нашу думку, ототожнення у наведеній дефініції екологічної безпеки з об'єктами природи суперечить її загальноприйнятому розумінню.

Формальним та таким, що не розкриває сутність поняття, є визначення, наведене у популярній юридичній енциклопедії: «Екологічне правопорушення – протиправне діяння (дія або бездіяльність), що порушує встановлений в Україні екологічний порядок» [10, с. 129]. Зауважимо, що визначення екологічних злочинів (правопорушень) через екологічний порядок (або ж встановлений законодавством порядок охорони і раціонального використання природних ресурсів) є доволі розповсюдженим у науковій літературі (М.І. Ветров, В.В. Петров, П.Ф. Повеліцина, Н.Л. Романова). Такий підхід у сучасній науковій літературі піддається справедливий критиці, адже відповідно до нього об'єктом злочину є не самі суспільні відносини, а їх наслідки як результат дії права (тобто порядок, що суперечить загальноприйнятій концепції об'єкта) [7, с. 44].

Більш деталізованим є визначення екологічних злочинів, сформульоване Г.С. Поліщук-ом у Міжнародній поліцейській енциклопедії: «Екологічні злочини (злочини проти довкілля) – передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій» [11, с. 323]. Недоліком цієї дефініції є, на наш погляд, надмірна «насиченість» її змісту, що, очевидно, виникає через прагнення автора якомога повніше та детальніше описати характеристики суспільних відносин, що є об'єктами злочинного посягання.

Зрозуміло, що поняття «екологічні злочини» не може суперечити загальному поняттю злочину, сформульованому ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України. Відтак, ознаками екологічних злочинів є суспільно-небезпечність діяння, кримінальна протиправність, винність, вчинення суб'єктом злочину (тобто фізичними, осудними особами, які досягли віку кримінальної відповідальності за злочини даної категорії).

Водночас таке визначення не має ознак, що відрізняють екологічні злочини від інших категорій. Визначення такої ідентифікуючої

ознаки неможливо без уточнення специфіки відповідних об'єктів, тобто відносин в галузі взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем. Відтак, у дефініції маємо враховувати норми екологічного законодавства, зокрема статті 5, 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», які визначають об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища, а також містять перелік посягань, за вчинення яких встановлюється відповідальність відповідно до екологічного законодавства [2].

**Висновки.** Усвідомлюючи неповноту та не претендуючи на вичерпність запропонованої дефініції, на думку автора, екологічні злочини можна визначити як суспільно небезпечні, кримінально-протиправні діяння, що вчинені суб'єктом злочину, та які посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища як сукупності природних і природно-соціальних умов та процесів, а також охорони, використання, збереження та відтворення природних ресурсів.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.
2. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України № 1264-ХІІ від 25 червня 1991 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page4>.
3. Попов И.В. Преступления против природной среды [Текст] : понятие и содержание / И.В. Попов // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 326. – С. 103 – 106.
4. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : [монографія] / В.К. Матвійчук. – К.: Азимут-Україна, 2005 – 464 с.
5. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / Костицький В. В. – К.: ІЗП і ПЗ, 2003. – 772 с.
6. Екологічне право України. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2005. – 848 с.
7. Баранівський В.Ф. До проблеми сучасного розуміння поняття «злочини проти навколишнього природного середовища» / В.Ф. Баранівський // Юридична наука. – 2015. – № 6 – С. 42–48.
8. Колбасов О.С. Терминологические блуждания в экологии / О.С. Колбасов // Государство и право. – 1999. – № 10. – С. 27–37.
9. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/19980614/legal>.
10. Популярна юридична енциклопедія / [І.С. Чиж, В.К. Гіжевський, В.В. Головенко, Е.Ф. Демський, С.Е. Демський, О.В. Лавринович, В.Ф. Погорілко]. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
11. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / за ред. С.М. Моїсєєва, Ю.І. Римаренка, В.Я. Тація, Ю.С. Шемшученка. – К.: Атіка, 2007. – Т. IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. – 968 с.